

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Vozi me vlak v daljave

V diskusiji o Brižinskih spomenikih (dalje: BS), Liburniji in Karantaniji sta dr. Igor Grdina in dr. Peter Štih prispevala nova kratka prispevka (Igor Grdina, *The Importance of Being Pleterski*. – *Zgodovinski časopis* 53, 1999, 106–110; Peter Štih, *Za zaključek*. – *Zgodovinski časopis* 53, 1999, 110), ki sta namenjena mojim izvajanjem (Andrej Pleterski, *Lepi, grdi, zli. O metodah, Liburniji, Karantaniji, vojvodskem stolu, Konverziji in Brižinskih spomenikih*. – *Zgodovinski časopis* 52, 1998, 215–277). Tokrat se bom potrudil, da bom ustregel dr. Grdini v njegovi želji po okolju prijazni jedrnatosti. Obravnaval bom samo neosebni del njegove diskusije.

1. Dr. Grdina si želi nedvo(u)mne dokaze za nastanek korenin BS v Molzbichlskem samostanu ter za odražanje njihove (so)uporabe v ženski samostanski skupnosti. BS niso opremljeni z avtorskim podpisom ter krajem in datumom nastanka. Kljub temu si raziskovalci s pomočjo strukturnih primerjav prizadevajo čimveč izvedeti tudi o tem. Svoja strukturna opažanja, ki so argumenti k mojim tezam, sem objavil na treh mestih (A. Pleterski, *prav tam*, 244 ss; isti, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*. – *Zgodovinski časopis* 50, 1996, 525 ss; isti, *Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov*. – [v:] *Zbornik Brižinski spomeniki*, Dela 2. razreda SAZU 45, Ljubljana 1996, 27 ss). Vse te objave so dr. Grdini poznane. Zakaj iz njih ni izluščil moje argumentacije, pa ve sam. Dodatno argumentacijo je mogoče sedaj najti tudi v najnovejši monografiji o Domicijanu (Hans-Dietrich Kahl, *Der Millstätter Domitian. Abklopfen einer problematischen Klosterüberlieferung zur Missionierung der Alpenlawen Oberkärntens*. – *Vorträge und Forschungen / Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte: Sonderband 46*, Stuttgart 1999). Kratko poročilo o knjigi z opozorili na zanimiva mesta je v tem zvezku *Zgodovinskega časopisa*.

2. Da se izogneva nejasnostim o “celoti”, “organski celoti” BS, prosim dr. Grdino, naj se izjasni o naslednjem vprašanju: ali je vsebino BS napisal naenkrat en avtor, ali pa se je zlagoma razvijala iz različnih sestavin? Sam zagovarjam slednje. Če tudi dr. Grdina, sva si v tej točki enotna. Potem mu bo morda tudi bolj sprejemljiva moja trditev, da so prva besedila v slovanskem jeziku, korenine BS, nastala med 772 in 789 v samostanu v Molzbichlu. Če obstaja še katero slovansko besedilo, ki ima starejše slovanske korenine, naj ga dr. Grdina navede z argumenti za datacijo in bom trditev takoj umaknil, saj ni bila postavljena v obliki dogme. Z njo tudi nisem hotel zanikati teoretične možnosti, da je neznano kdo že pred tem lahko pisal v slovanskem jeziku. Vendar dokaza za to še nimamo in dotlej so korenine BS najstarejše. Navajanje meniha Hrabra ni nikakršen protiargument. Živel je namreč šele v začetku 10. stoletja. Njegov spis je propagandne narave, v obrambo cirilice, glagolice niti ne omenja. Ne podaja nobene absolutne kronologije, ampak le relativno. Imamo le čas pred pokristjanjenjem in po njem. O spremembi med enim in drugim pravi: “Poprej Slovani namreč niso imeli pisave, temveč so s črtami in zarezi brali in vedeževali, kajti bili so pogani. Ko pa so se pokristjanili, so z grškimi in latinskimi pismenkami skušali pisati svoj jezik, seveda brez trdnih pravil.” (Janko Jurančič, *Biografije ali žitja srbskih vladarjev in arhiepiskopov*. – Knjižnica Kondor 156, Ljubljana 1975, 21 ss). Dr. Grdino opozarjam na nekatere podrobnosti, ki so ušle njegovi pozornosti, Hrabru pa so bile tedaj še povsem samoumevne. V poganski dobi Slovani niso imeli črkovne pisave, ampak so uporabljali črtice. Šele ko so se pokristjanili, so začeli uporabljati črke, črtice jim zapisovanja jezika namreč niso omogočale! Razliko lahko ponazorim s primerom rovaša. Na njem so črtice, ki npr. pomenijo količino nekega blaga. To količino seveda lahko na rovaš zapišemo in preberemo, vendar v tehniki ideograma (= grafično znamenje, ki navadno v obliki risbe ponazarja pojem kot celoto – *Slovar slovenskega knjižnega jezika* II. – Ljubljana 1975, 12). Tak ideogram, če ga pozna, lahko glasno prebere vsakdo v svojem jeziku. To je v času slovanskega poganstva zadostovalo, saj so svojo vero lahko izražali z ideogrami različnih vrst, sveta besedila pa prenašali ustno. Nasprotno pa je krščanstvo religija, ki v tem pogledu temelji na pisnem besedilu. Brez Svetega pisma si ga sploh

ne moremo predstavljati. Poznavanje in uporaba črk sta neobhodni. In šele z njihovo pomočjo so lahko Slovani zapisali svoj jezik. Spis meniha Hrabra zato obratno tistemu, kar v njem vidi dr. Grdina, dokazuje, da v poganskem obdobju Slovani **niso pisali svojega jezika**. Če Hrabru verjamemo, in tudi dr. Grdina mu, ker ga sicer ne bi vključil v argumentacijo, potem lahko prva slovanska besedila pričakujemo šele pri pokristjanjenih Slovanih. Pri tem je mnogo bolj verjetno, da se je to zgodilo v zvezi s pokristjanjevanjem slovanskih ozemelj, kot pa, da bi tako začel pisati slovanski posameznik, ki se je podal v tujino in se tam pokristjanil. In prvi Slovani, ki so jih začeli pokristjanjevati, so bili od sredine 8. st. dalje tisti v porečju Maine ter tisti v vzhodnih Alpah. Če temu prištejemo še zelo slab uspeh misijona pri prvih v vsej drugi polovici 8. st. (prim.: A. Pleterski, Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov. – [v:] *Zbornik Brižinski spomeniki*, Dela 2. razreda SAZU 45, Ljubljana 1996, 31), potem je zelo majhna verjetnost, da ne bi mogle korenine BS ohraniti prvenstva.

3. Nespoštovanje svetega večera in Irene Wiehl, redovnice. Ta točka je povezana s trditvama dr. Grdine, da *Andrej Pleterski pri Wiehlovi ni našel mesta, na katerem bi ona preklicala svojo ugotovitev o nemeniškem značaju BS*, in še malo dalje, *V BS ni niti enega samega mesta, ki bi ga bilo treba obvezno razlagati z njihovim domnevnim samostanskim značajem ali izvorom* (I. Grdina, *prav tam*, 107). Kot svoj argument proti samostanskemu značaju greha nespoštovanja svetega večera dr. Grdina navaja okolnost, da je naveden v vrsti med dvema grehoma (nespoštovanje nedelje in posta), ki sta po njegovem izrazito "laična". Njegovo opažanje bi morda imelo težo, če bi obstajali posebni laični in posebni samostanski grehi, ampak takega strukturiranja dr. Grdina ni z ničimer utemeljil. In po mojem mnenju ga tudi ne more. Mdr. bi npr. moral dokazati, da redovnikom in redovnicam ni potrebno spoštovati posta in nedelje. Obstajajo grehi za vse ter – zaradi dodatnih, strožjih pravil samostanske skupnosti – še "samostanski" grehi. Torej je možno razločevanje "za vse – dodatni samostanski", ne pa "laični – samostanski".

Kaj piše Irene Wiehl? Najprej – *Da aber Fris I nicht den Typus einer Mönchsbeichte darstellt, muß für svet? večer? ein erweiterter Sinn angenommen werden: 'Vorabend eines Festtags, der mit einem Gottesdienst gefeiert wird'* (I. Wiehl, *Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler. Christliche Terminologie*. – Slavistische Beiträge 78, München 1974, 47) in pozneje v končni sintezi – *Auffallend ist der geringe Einfluß des Lateinischen auf Fris I. Dafür versammelt es fast alle Eigenbildungen, die meistens hapax legomena sind. Es erhebt sich die Frage, ob dieser Tatbestand den religiösen Wortschatz von Fris I als volkstümlich zu charakterisieren berechtigt* (*prav tam*, 121). Ponavljam, da pri Wiehlovi nikjer nisem našel utemeljitve za njeno trditev, da *Fris I nicht den Typus einer Mönchsbeichte darstellt*. Tudi dr. Grdina, kljub moji izrecni prošnji, njene utemeljitve ne navaja. Zato sem še vedno prepričan, da gre za preprosto predpostavko. In če se nazadnje sama sprašuje *Es erhebt sich die Frage, ob dieser Tatbestand den religiösen Wortschatz von Fris I als volkstümlich zu charakterisieren berechtigt*, si to lahko razložim samo z opustitvijo začetne predpostavke. "Volkstümlich" namreč pomeni, da pripada vsemu ljudstvu. In Wiehlova na koncu v to pri BS I podvomi, kar pomeni, da njegovo religiozno besedišče verjetneje pripada skupini izbrancev. Zato tudi trditev dr. Grdine, da *Andrej Pleterski pri Wiehlovi ni našel mesta, na katerem bi ona preklicala svojo ugotovitev o nemeniškem značaju BS*, ne drži.

Kako je z grehom nespoštovanja svetega večera? Ivan Grafenauer je za ta greh z obširno utemeljitvijo ugotovil, *da to ni bila obča dolžnost, ampak predpis za samostansko družino* (I. Grafenauer, *Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nad? ispovedajaštium? se*. – Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 13, Ljubljana 1936, 70). Tudi Klaus Detlef Olof je prišel v svoji analizi seznamov grehov do ugotovitev: *Die drei Lasterkataloge stehen in einer eigenen Entwicklungsreihe, die sowohl starke frühchristliche monastische Traditionen als auch eine Ost-West-Aufspaltung in eine Acht- bzw. Siebenlasterlehre (Cassian vs. Gregor d. Gr.) erkennen läßt. Dabei erlaubt die unterschiedliche Realisierung der begrifflichen Füllung in FD I und III gegenüber FD II Rückschlüsse auf die jeweils angesprochene Pönitentengruppe (Gemeinde, Nonnen und Mönche bzw. Novizinnen und Novizen)* (K. D. Olof, *Zu den Katalogen in den Freisinger Denkmälern*. – [v:] *Zbornik Brižinski spomeniki*, Dela 2. razreda SAZU 45, Ljubljana 1996, 89) ... *Diese systematisch erweiterten und ausgedeuteten Begriffsreihen als Abschluß der Beichtformeln weisen somit einen hohen Grad an Theologisierung auf, was zumindest im Falle von FD I auch durch die Spezifizierung des Verwendungsbereichs, nämlich den Einsatz als Klosterbeichte, gestützt wird. Auf diesen konkreten Zweck deutet jedenfalls der Katalog der verletzten Mönchspflichten in FD I 18-20 hin ("sei es, weil ich den Sonntag nicht beachtet habe, noch die heilige Vesper, noch meine Fasten"), der mit einer offenen, auch ungenannte Sünden einschließenden Formel endet, die für die*

vernachlässigten Eltern, Brüder und Nächsten steht, wie sie vor allem in den fränkischen Katalogen der Kirchen- und Christenpflichten genannt werden (Lorscher Beichte). Wenn wir es im letzteren Fall mit einer aus der Klosterpraxis zu erklärenden beabsichtigten redaktionellen Erweiterung zu tun haben... (*prav tam*, 90). Olof torej enako razloži spoštovanje svetega večera kot meniško dolžnost in celo meni, da je BS I samostanska spoved. Dr. Grdina ni analiziral argumentov I. Grafenauerja in K. D. Olofa, še manj jih je spodbil. Enako ni spodbil argumentov, ki so Irene Wiehl pripeljali do dvoma o ljudskem značaju religioznega besedišča BS I. Prav tako, kljub moji prošnji, ni pojasnil, kdo so kristjani označeni s "sinki", ki niso duhovniki in laiški verniki, ter jih posredno sam našteva (prim.: I. Grdina, O Brižinskih spomenikih in okoli njih ali "To ni več naključje!". – *Zgodovinski časopis* 51, 1997, 122, drugi odstavek od spodaj). Zato še naprej utemeljeno menim, da v BS so mesta, ki jih je treba razlagati z njihovim domnevnim samostanskim značajem ali izvorom.

Je iz BS mogoče sklepati o redovnicah? Dr. Grdina vidi morebitno možnost v sklicevanju na "vse pravične device" in "vse svete device". Ker pa sklepa, da gre za "vse" samo v teološkem smislu, meni, da ne morejo pomeniti redovnic. Iz prikaza razvoja spovednega uvoda, ki ga je sestavil I. Grafenauer, je razvidno, da so med boga in spovednika kmalu začinjali vrivati tudi elemente povsem konkretnega prostora, v katerem so spoved opravljali (prim.: I. Grafenauer, *prav tam*, 55). Zato menim, da je bolje počakati, kaj bodo o "vseh pravičnih devicah" in "vseh svetih devicah" še dognali teologi. Vendar s tem argumentov ne zmanjka. Kot smo videli v prejšnjem odstavku, povezuje BS z redovnicami že K. D. Olof. Njegovih argumentov dr. Grdina ni niti razčlenil, niti zavrgel. Nadalje sedaj piše o redovnicah v Millstattu H.-D. Kahl (*prav tam*, 72), ki prav tako vzpostavlja njihov kontekst z BS. Tudi z njegovimi argumenti se bo moral dr. Grdina še soočiti.

Dober argument vidim v koncu BS I, kjer je navedeno, kdo se obrača na boga: *Confitentibus tibi Domine famulis ac famulabus tuis remitte peccata* (BS I : 36–37). "Tui" se seveda nanaša na gospoda boga. Povedano v tretji osebi gre torej za "famuli ac famulae Domini", služabnike in služabnice gospoda boga, ali v zvezi z levim prilastkom – za božje služabnike in služabnice. In to niso navadni verniki, drugačno tolmačenje bi bilo v nasprotju z dikcijo virov. Izjemna oblika *famulabus* namesto slovnično običajne "famulis" je bila izbrana namerno, da je prišel do izraza ženski spol vernic. Podobni izjemi sta tudi zvezi *dis et deabus* ter *filiis et filiabus* (prim.: Rudolf Južnič in Silvo Kopriva, *Latinska slovnica*. – Ljubljana, 1952, §16: 2). Zato tu vidim zelo konkretno sled uporabe BS tudi v ženski samostanski skupnosti. In ker se je dr. Grdina sam zavzel za to, da "božji služabnik" v BS pomeni duhovnika, se bo, kot upam, strinjal z razlago, da so "božje služabnice" redovnice.

4. V svoji razpravi (Lepi, grdi, zli...) sem dr. Grdini postavil tudi vprašanja, ki so raztresena po poglavjih, ki niso bila namenjena posebej njemu. Tam so zato, ker so povezana s tamkajšnjo tematiko, malo pa tudi zato, da bi preveril, kako natančno bere spise, s katerimi polemizira. – Dr. Grdina ni odgovoril na nobeno od njih.

Za razliko od dr. Grdine, se je dr. Štih odločil, da izstopi iz diskusijskega vlaka. Svoje obtožbe, da sem priredil vir svoji interpretaciji, ni dokazal. Ker pa mi je ustno priznal, da se je pri tem zmotil, je s pričujočo zabeležko tudi zame ta zadeva končana. V svojem zaključnem prispevku ni podal nobenega novega argumenta v prid svojim tezam, prav tako ni spodbil nobenega mojega v prid mojim izvajanjem. Zato so še vedno veljavne naslednje osnovne teze, kot jih v nadaljevanju navajam.

Do začetka 9. st. je ob Karantaniji v vzhodnih Alpah obstajala tudi slovanska kneževina Liburnija.

V Liburniji so nastale korenine Brižinskih spomenikov.

Modestova skupina duhovnikov je posvetila sredi 8. st. dve cekvi, eno Karantancem, drugo "ad Undrimas" v Liburniji.

Karantanski knežji kamen je prvotno stal sredi Sveškega polja, kjer je z dvema rimskima miljniskoma in sedanjim zahodnim sedežem vojvodskega stola tvoril kultno-juridično celoto. Vojvodski stol v sedanji podobi je habsburška novotvorba iz 14. stoletja.

Andrej Pleterski